

Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler: 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında

Economic Activities of Maraş during the Ottoman Period: At the End of 19th Century and at the Beginning of 20th Century

Harun Şahin*
Bingöl Üniversitesi

Özet

Bu çalışma 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarını kapsamaktadır. Bu çalışmada Maraş'ta iktisadi faaliyetleri Osmanlı arşiv belgeleri ve Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak ortaya koymaya çalıştık. Maraş, coğrafi konumu ve tarıma elverişli toprağı nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliğı yapmıştır. Bu nedenle tarihte önemli bir ticaret ve üretim merkezi olmuştur. Osmanlı döneminde Halep ve Maraş ülkenin önemli tekstil üretim merkezleriydi. 19. yüzyılın sonlarında geleneksel yöntemlerle üretilen sınaî mamuller Avrupa'ya ve uzak pazarlara ihraç edilmekteydi. Aynı dönem Maraş'ta artan nüfusa paralel olarak üretimde ve özellikle dokuma alanında faaliyet gösteren işletme sayılarında artış olmuştur. 20. yüzyılın başlarında ise şehirde iktisadî canlılığın arttığı görülmektedir. Bölgede tarım ve hayvancılığın yaygın olarak yapılması tarıma dayalı sanayi kollarının da gelişmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Halep, Tekstil, Sanayi, Avrupa, Şark Halı Kumpanyası

Abstract

This study includes end of the nineteenth century and the beginning of twentieth century. In this study, we have tried to put forward at the economic activities of Marash. For this, we have used Ottoman archival documents and Aleppo Province Salnames. Marash, geographical location and because of arable land throughout history has been home to many civilizations. For this reason, Marash became an important commercial and manufacturing center in the past. Aleppo and Marash have been major textile manufacturing center of the country during the Ottoman period. At the end of nineteenth century, traditional industrial products were exported to Europe and away from markets. Marash textile sector has been an increase in the number of businesses in line with the growing population. At the beginning of the

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, e-posta: harunsahin2@yahoo.com

twentieth century, economic vitality increased in the city. Agriculture and animal husbandry in the region advanced. Accordingly, the agro-based industries have developed.

Keywords: Marash, Aleppo, Textile, Industry, Europe, Oriental Carpet Ltd.

I. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin taşra eyalet ve sancaklarının siyasi ve sosyal tarihlerini konu alan bilimsel çalışmaların yanı sıra iktisadî ve malî tarihin aydınlatılması amacıyla yapılan araştırmalar büyük önem arz etmektedir. Son zamanlarda Osmanlı şehirlerinin iktisadî ve malî bünyelerini aydınlatmak amacıyla hazırlanan bilimsel çalışmalarda artışlar dikkat çekmektedir. Özellikle Osmanlı Arşiv belgelerine dayalı olarak yapılmakta olan çalışmalar önem arz etmektedir. Konuyu iktisadî ve malî açıdan ele alan kent tarihi çalışmaları sayesinde Osmanlı toplumunun iktisadî yapısı daha iyi anlaşılmasına başlanmıştır. Osmanlı şehir ekonomisi (iktisadî ve malî yapı) çalışmaları şehirlerin henüz aydınlatılmayan yönleri için bakir bir konudur.

Yukarıdaki düşüncelerden yola çıkarak XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Maraş'ta sınaî faaliyetleri başta Osmanlı arşiv belgeleri ve Halep Vilayet Salmameleri olmak üzere konuyla ilgili çeşitli kaynaklardan yararlanarak ortaya koymaya çalışacağız. Öncelikle XVI. yüzyılda Maraş'ta mevcut iktisadi durumla ilgili kısa açıklamalardan sonra XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Maraş'ta sınaî faaliyetleri ana hatlarıyla anlatmaya çalışacağız.

Maraş Şehri tarih boyunca önemli yol güzergâhları üzerinde bulunmuş Osmanlı Devleti'nin kadim şehirlerinden biriydi. Aynı zamanda Maraş ılıman havası, bol suyu, verimli toprağı ve tabii güzellikleri bakımından gözde bir bölgeydi. Özellikle Anadolu'yu Kuzey-Güney istikametinde birbirine bağlamaktaydı. Bu nedenle tarihte birçok devlet veya millet tarafından mücadelelere konu olmuştur. Özellikle Araplar, Türkler ve Bizanslılar arasında sürekli çekişmelere sahne olmuş ve sık sık bu devletlerarasında el değiştirmiştir.¹

Maraş ve çevresinin iktisadî ve sosyal gelişmişlik bakımından en parlak dönemi, Dulkadırlı Beyliği zamanında (1337–1515) yaşanmıştır. Dulkadırlı Beyliği döneminde Maraş'ın ileri gelenlerinden Alauddevle Bey zamanında (1481–1515) Maraş şehrinde kurulan vakıfların şehrin imarında büyük rolü olmuştur. Maraş'ta vakıflar aracılığıyla kurulan müesseseler ve sosyal yapılar (cami, mescit, medrese vs.) şehirde iktisadî ve sosyal canlılığın önemli bir göstergesi olmuştur.² XVI.

¹ Bkz. "Kahramanmaraş Maddesi", *Yurt Ansiklopedisi*, 1982-1983. C. VIII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul. ss. 5643-5745

² Günümüz Maraş Vilayeti çevresinde Dulkadır Beyliği ve Osmanlı Devleti zamanında yapılan hayri, zürri ve sair vakıfların tespiti ve Maraş çevresinde Dulkadırlılar ve Osmanlılar tarafından kurulan vakıfların bölgedeki durumu, etkileri, bölgede sosyal ve kültürel hayatın gelişmesi ve değişmesine katkılarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Yaşar Baş-Rahmi Tekin, *Maraş Vakıfları (Dulkadırlı ve*

yüzyılın başlarında Maraş şehrinin merkezi, Ulu Cami ve çevresidir. Ulu Cami'ye yakın Taş Medrese, bezzazistan ve diğer dükkân ve işyerleri (ayakkabıcılar, köşkerler vs.) bulunmaktaydı.³

XVI. yüzyılda şehirde atölye tipi küçük imalat faaliyetleri yürütülmekteydi. 1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'nde şehirde kıst-ı kasaban, bac-ı bazar, şemhane, debbağın, kirişçiyan ve diğer esnaflar belirtilmiş, ayrıca boyahane, kirişhane, debbağhane, macunhane ve değirmen mevcutları verilerek buralarda üretilen ürünlerin satıldığı bedestenler ve dükkânlar belirtilmektedir. Söz konusu defterde Maraş'ta 2 bedesten ve 2 kervansarayın bulunduğu görülmektedir.⁴

Aynı yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da ve Ceyhan Nehri üzerinde bir yerleşme alanı olan Furnus ve Maraş'ta yüksek kapasitede üretimin gerçekleştirildiği boyahanelerin varlığı kaydedilmiştir. Boyahaneler genellikle tekstil üretiminin yaygın olduğu yörelerde kurulmuştur. Bu bakımdan bu dönemde Maraş'ta dokuma faaliyetlerinin öneminden söz edilmektedir.⁵ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Maraş'ta dokumacılıkta 95 000 iğ'in⁶ kullanılması tekstil üretiminin ilerlemiş olduğunun bir göstergesidir.⁷

XVII. yüzyılda Maraş, Anadolu'nun en önemli tekstil üretim merkezlerinden biriydi. Maraş'ta eski dönemlerden itibaren dokumacılıkla paralel olarak boyacılık ta yapıla gelmiştir. Suraiya Faroqhi, Fırat Nehri yakınlarındaki kentlerin yanı sıra Ceyhan Nehri boyundaki yerleşimlerde (Maraş, Elbistan ve Sis şehirlerinde) yüksek üretim kapasitesine sahip boyahanelerin faaliyette olduğunu belirtmektedir. Faroqhi, aynı zamanda Maraş ve çevresinde bulunan boyahanelerin tahrir değerini şöyle vermektedir: Maraş'taki boyahanenin tahrir değeri 25 000 akçedir. Elbistan'daki boyahane 28 000 akçe, Fırmıs ve Zeytun yörelerinde bulunan boyahaneler ise daha düşük kapasiteli olup tahrir değeri 5'er bin akçe olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Kars-ı Maraş (Kadirli) dolayındaki boyahanenin değeri ise 5 000-10 000 akçe arasındır.⁸

Maraş merkez kazada faal bulunan diğer bir iş kolu ise dericiliktir. Maraş'ta dericilik çok eski dönemlere dayanmaktadır. 1563 tarihli tahrir defterinde debbağhane olarak geçen deri işleme merkezlerinden bahsedilmektedir.⁹

Osmanlı Dönemi), Konya Ereğli Oğuz Dulkadroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği Kültür Hizmeti No:1, Konya-Ereğli 2007, s.75

³ Mehmet Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçenin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2, K. Maraş, 2001, s.192

⁴ Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, Cilt:I, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No:1, Ankara 1988., ss.XXXII-XXXIII

⁵ Gürbüz, a.g.e., s.192

⁶ İğ, yün, pamuk vs. kıvırmaya mahsus iğnedir.

⁷ Ayhan Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999, s.134,180-181; Tufan Gündüz, Kahramanmaraş, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayını, Cilt:24, İstanbul 2001, s.295

⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları 3, İstanbul, 1993, ss.188-189

⁹ Yinanç-Elibüyük, a.g.e., s.XXXII

Evliya Çelebi, yaşadığı XVII. yüzyılda Maraş'ı da ziyaret etmiş ancak; Maraş'ta icra olunan sınaî faaliyetlerle ilgili özet bilgiler vermekle yetinmiştir. Evliya Çelebi şehrin ticari merkezi konumunda iki bedesten, sınaî ve ticari faaliyetlerin icra edildiği 1045 adet dükkânın ve konaklamak için birçok hanın bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰

II. XIX. YÜZYILDA İKTİSADİ FAALİYETLER

Osmanlı ekonomisi XVI. yüzyıldan başlayarak gittikçe artan bir hızla gelişmekte olan Avrupa ekonomilerinin rekabetiyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle XIX. yüzyıl içinde Avrupalı ülkelerle yapılan ticari antlaşmaların da etkisiyle Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde Avrupa'nın etkisi altına girmiştir. XVIII. yüzyılda her bakımdan kendine yeten ve hatta ürettiği mamulleri ihraç eder durumdayken, XIX. yüzyılda özellikle Osmanlı'nın Batı'ya açılan kısımlarında üretim düşüşleri yaşanmıştır. Bu yüzyılda Osmanlı, mamul mal ihraç eden değil, artık büyük ölçüde hammadde ihraç eden ve mamul madde satın alan bağımlı bir ekonomiye dönüşmüştür.¹¹

XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı sanayii Avrupa mallarının rekabeti karşısında henüz ciddi boyutlarda etkilenmemiştir. Özellikle pamuk ve ipek imalatı, durumunu korumaktaydı. Ülkenin ihtiyacı olan pamuklu ve ipekli dokumalar ülkenin kendi imkânlarıyla üretilip arz edilebilmekteydi. Aynı zamanda ihtiyaç fazlası tekstil ürünleri önemli miktarda ihraç edilmekteydi. Dokuma mamullerinin yanı sıra pamuk ipliği ihracatı da yapılmaktaydı. Bu dönem Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki dış ticaret durumu bu düşünceyi desteklemektedir. Bununla birlikte bu dönem Osmanlı sanayii hâlâ dokuma mamulleri ile iplik ihracatçısı konumundadır. Fakat Osmanlı ekonomisi önceki dönemlerde sahip olduğu gücü kaybetmiştir. Çünkü ülkenin ihtiyacı olan malların büyük bölümü dışardan alınmaktaydı. Osmanlı sanayii bu dönem çökmemekle birlikte genel itibarıyla Avrupa sanayiine göre geri kalmış ve gelişme özelliği gösterememiştir. Avrupa'nın yeni sanayi mallarına talep gittikçe artmıştır. Avrupa'dan yünlü kumaşlar, hırdavat, şeker, kâğıt ve saat gibi birçok sanayi malları ithal edilmekteydi.¹²

XIX. yüzyıla girildiğinde Avrupa'nın yeni sanayi malları dış piyasaları istila etmeye başlamıştır. 1825–1830 yılları arasında Osmanlı sanayii bu nedenle büyük bir buhran içine girmiştir. Osmanlı sanayiinin belkemiği konumunda olan pamuklu imalatı, Manchester fabrikalarının ezici rekabeti altında gerilemiştir. Ülkenin pamuk ihracatı durmuş, buna karşılık büyük miktarlarda pamuk ithal edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı sanayii henüz tam anlamıyla etkilenmemiştir. Bu değişimden en çok şehirlerde bulunan

¹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt:9, MF. V. Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, s.348

¹¹ A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi: 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, Tarihi İstatistik Dizisi, Cilt: 4, Ankara 1997, s.XIX

¹² Ömer Celal Sarc, *Tanzimat ve Sanayimiz, Tanzimat I*, İstanbul 1940, ss.423–424

küçük sanayi işletmeleri etkilenmiştir. Yabancı mallardan dolayı sanayideki inhitat, İstanbul ve Avrupa Türkiye'si gibi, ülkenin Avrupa ile sıkı ilişkiler içinde bulunan kısımlarında göze çarpmaktadır. Yine de bu dönem yerli mallar hâlâ iç piyasaya hâkim konumdadır.¹³

XIX. yüzyılda Maraş'ta yapılan sınaî faaliyetlere baktığımızda üretim tamamen küçük üretim olarak adlandırılan zanaatkârlık biçiminde gerçekleştirilmektedir. Maraş'ta üreticiler sahip oldukları aletler ve destgahlar ile evlerde ve dükkânlarda bizzat kendileri çalışmak suretiyle yakın ve uzak pazarlar için üretim yapılmaktaydı. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa sanayilerinin ezici rekabetiyle karşı karşıya kalan sanayi dallarında üretilen ürünler genellikle yakın pazarlara ihraç edilebilmişken¹⁴, aynı dönem Maraş'ta geleneksel usullerle ortaya çıkan ürünün uzak pazarlara da gönderilmekte oluşu dikkat çekicidir.¹⁵

XIX. yüzyılın ilk yarısında (1830) Maraş'ta iktisadî faaliyetlere değinen Texier, "Maraş'ta dokuma sanatı çok yaygın ve faaliyettir, abalar ve sırma ya da ipekle dokunmuş yünden harmani ve yelekler yaparlar" demekle şehirde tekstil üretiminin revaçta ve ileri düzeyde olduğuna işaret etmektedir.¹⁶

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Vital Cuinet'in bölgede gerçekleştirilen sınaî üretim konusunda verdiği bilgiler şöyledir: "Bu dönem Maraş'ta birçok sınaî üretim gerçekleştirilmektedir. Önceki dönemlerde Maraş'ta sınaî üretim iyi bir üne sahipti. Bu dönem üretim konusunda yapılacak bir takım çalışmalarla şehir sınaî üretim konusunda eski ününe kavuşabilir. Sınaî faaliyetler konusunda en önemli üretim alanları kumaş dokumacılığı ve giyim imalatıdır. Tekstil imalatı bu dönem Halep Şehri'nin de en önde gelen üretim dallarındandır. Halep ve Maraş tekstil üretim merkezi olarak tanınmıştır. Sade yün, sade pamuk ve bunların karışımından abalar, machalisler ve değişik giysiler bütün ülke için üretilmekteydi. Bu kumaşlar üzerine altın ve gümüşle nakışlar yapılıyordu. Bunlar göze çok hoş görünmekteydi. Şehirde 281 adet dokuma tezgâhı vardı. Maraş'ta Avrupa tarzı marangozculuk da yapılıyordu. Bu mobilyaların yapımında genellikle ceviz ve kestane ağaçları kullanılırdı. Ayrıca şarap ve sert içki imalatı da yapılıyordu. Keçi ve deve kılından çeşitli çantalar üretiliyordu. Bütün bu kaliteli ve güzel ürünler ucuza satıldığı gibi üreticiler için de iyi bir kazanç kapısıydı."¹⁷

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı sanatkârları geleneksel motif ve kumaşlarla birlikte, İrlanda danteli de üretmeye ve ihraç etmeye başlamışlardır. Bir kısım Anadolu ve Arap şehirlerinde Hıristiyan yatırımcılar ucuz iş gücüne dayalı ve uluslar arası pazarlara dönük tekstil üretim merkezleri oluşturmuşlardır. Anadolu'da Karadeniz Bölgesi'nde örneğin Merzifon'da misyonerler yaptıkları sınaî faaliyetleri devam ettirebilmek için Amerikan ve İngiliz hayırseverlerin bağışlarını

¹³ Sarc, a.g.m., ss.425-426

¹⁴ Ökçün, a.g.e., s.XXII

¹⁵ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, Tome Deuxieme, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891, ss.228-233

¹⁶ Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası Tarihi ve Atlası*, Çev.: Ali Suat, Üçüncü Cilt, İnfomasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s.142

¹⁷ Cuinet, a.g.e., ss.231-234

kullanmışlardı. Adana yakınlarında yetim ve fakir ailelerin çocukları yine Amerikan ve İngiliz hayırseverlerin sağladığı desteklerle devam ettirilen dokuma sanayiinde istihdam edilmişlerdi. Aynı şekilde Maraş, Urfa ve Antep'te Ermeni ailelerin çocuk ve kadınları Amerikan misyonerlerin yönetiminde İngiltere ve Amerika'daki pazarlar için dokuma sanayiinde istihdam edilmişlerdi.¹⁸

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği gibi XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı ekonomisini etkisi altına alan Avrupa mamul malları karşısında Maraş'ta ticari hayatın canlı olduğu, üreticilerin Avrupa mallarına direnç gösterdiği ve ürettikleri ürünlerin bir bölümünün dış satıma konu olduğu görülmektedir. Bu dönem Maraş gibi Anadolu'da önemli ticari merkezlerin hâlâ canlı olmasının nedeni olarak “– her halde nakil masraflarının yüksekliği dolayısıyla – yerli mallar hâlâ piyasaya hâkim bulunmaktadır.”¹⁹

Maraş Sancağı'nın sosyo-kültürel ve ekonomik durumunu ortaya koyan en önemli kaynakların başında hiç şüphesiz Halep Vilayet Salnameleri gelmektedir. Osmanlı döneminde dükkânlar, bedestenler, hanlar, hamamlar, değirmenler, debbağhaneler, fabrikalar, imalathaneler vb. yapılar şehirlerin ekonomik ve sosyal canlılığının en önemli belirtisi durumundaydı. Salnamelerde 1867–1908 yılları arasında şehrin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyan kayıtlar yer almaktadır. Maraş'ta şehrin ekonomik bakımdan gelişmişliğinin bir göstergesi olan işletmelerin (dükkân, imalathane, fabrika, otel vs.) sayısını salname verilerinden izleyebiliriz.

Aşağıdaki tabloda Halep Vilayet Salnameleri'ne göre 1876–1908 yılları arasında Maraş'ta faaliyette bulunan çeşitli sınaî ve ticari işletme mevcutları görülmektedir.

Tablo: Yıllar İtibariyle Maraş'ta İşletme Sayısı (H.1293/1326-M.1876–1908)

İşletmeler	Yıllar								
	1876	1885	1898	1900	1901	1902	1903	1904	1908
Dükkân ve Mağaza	990	1937	1447	1525	1550	1648	1591	1606	1620
Fırın	27	11	41	41	40	41	41	41	41
Hamam	11	11	12	13	12	12	11	12	12
Sabunhane	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Değirmen	28		96	73	75	75	73	73	73
Aba ve Meşlah						300	285	300	300

¹⁸ Halil İnalçık-Donald Quataert, *An Economic And Social History of The Otoman Impire, 1300–1914*, Cambridge University Press, 1994, s.914

¹⁹ Sarc, a.g.m., s.426

İşletmeler	Yıllar								
	1876	1885	1898	1900	1901	1902	1903	1904	1908
Tezgâhı									
Alaca-Kumaş Tezgâhı	1000	281	281	281	281	285			400
Pamuk Fabrikası				2	2	2	1	2	2
Ma'sere	6			2	2	2	2	2	2
İmarethane							1	1	2
Han	5	7	6				8	12	14
Otel							1	1	1
Lokanta									1
Bedesten	2	1	1	1	1	1			
Debbağhane	30								
Basmahane	11								
Boyahane	32								

Kaynak: Said Öztürk, *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284–1326/1867–1908*, 1. ve 2. Cilt, İstanbul 2006; Tabloda verilmeyen yıllara ait işletme sayıları için Bkz. Emin Toroğlu, “Salnamelere Göre (1869–1908) Maraş Kazası’nda Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Haz.: Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan ve Selim Kaya, KSÜ Kahramanmaraş Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi, K. Maraş, 2008, s.224

XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başı itibariyle Maraş’ta faaliyette bulunan ticari ve sınaî iş yeri türleri şunlardır: “Boyahane, basmahane, debbağhane, lokanta, otel, han, ma’sere, pamuk fabrikası, aba ve meşlah tezgâhı, alaca kumaş tezgâhı, değirmen, sabunhane, hamam, fırın, dükkân ve mağaza, halı fabrikası, saraçhane, tahtacı, pabuççu, oymacı, nalbant, kalhane, bakırcılar, tahmishane, abacı (aba giysisi dokuyanlar), alacacı (karışık renkli kumaş dokuyanlar), cülfalar (yatak yüzü, yatak çarşafı, bez, astar vb. dokurlar), çırçırcılar (kozasından çıkarılan pamuğu tohumundan ayırma işini yapanlar), mazmanlar (keçi kılından yapılan çuval, yem torbası, hayvan kolonları, göçebe çadırı dokuyanlar), külahçılar- keçeciler (yünden külah ve keçe dokuyanlar), hallaçlar (pamuk ve yün atanlar), haphapçılar (kapkap da denen takunya yapanlar), masmalacılar (zeytinyağı üreticileri), devlepciler, kahgeciler, külekçiler (tahta eşya yapıp satanlar), mühürcüler (mühür kazanlar), pineciler (yemeni denen ayakkabı tamircileri), köşkerler, sabancılar, tenekeçiler, kuyumcular ve diğer işletmeler.”²⁰

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 32 yıllık dönemde Maraş’ın artan nüfusuna paralel olarak faaliyette bulunan dükkân ve mağaza sayısında artış görülmektedir. 1898 yılında 1 447 adet olan işyeri sayısı 1908’e gelindiğinde 1 620’ye yükselmiştir. Şehirdeki iş yeri sayısının artan bir eğilim izlemesinin en önemli nedeni nüfus artışı, dolayısıyla tarımsal ve sınaî ürünlere olan talep

²⁰ Doğan, a.g.e, ss.302–303

artışından kaynaklandığını düşünüyoruz. Dönem boyunca dükkân ve mağaza sayılarında görülen artışların nedeninin nüfus artışına bağlı olarak şehirde ticari potansiyelin artmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Salname kayıtlarında 1876 yılında Maraş'ta mevcut boyahane sayısı 32 adet olarak gösterilmektedir. Tekstil üretiminin temel hammaddesi olan pamuğun çoklukla üretildiği Maraş ve çevresinde daha önceki dönemlerde olduğu gibi dokuma sanayiine paralel olarak boya sanayii de gelişmiştir. 1876–1908 döneminde tekstil üretiminin önce azaldığı daha sonra da artarak devam ettiği söylenebilir. Çünkü 1876 yılı verilerine göre şehirde dokuma tezgâhı sayısı 1 000 adettir. Yüzyılın sonlarında doğru tezgâh sayısında azalış görülmektedir. Ancak üretim artışının bir göstergesi olarak özellikle yüzyılın başlardan itibaren tezgâh sayılarında artış olmuştur. 1902 yılında 585 adet olan toplam dokuma tezgâhı, 1908 yılında 700'e yükselmiştir.²¹ Ayrıca yüzyılın başlarından itibaren pamuk işleyen müesseselerin kurulmaya başlandığı görülmektedir.

Şehir merkezinde, şehir içinde akan suların gücünden yararlanılarak kurulan un değirmenleri de bulunmaktadır. Değirmenlerde genellikle buğday, arpa, çeltik işlenmekteydi.²² XVII. yüzyılın ortalarında Maraş'ta 24 göz değirmen vardı. Bunlardan 8 tanesi Pınarbaşı kaynak suyundan beslenirken, diğer 16'sı da Elmalı Köyü yakınlarından akmakta olan su üzerinde kurulmuştu. 24 adet değirmenin tamamının vakfedilmiş olduğu belirtilmektedir.²³

Yukarıdaki tabloya göre kasabada 1876 yılında 28 adet olduğu görülen değirmen mevcudunun daha sonraki yıllarda 70'in üzerine çıkmıştır. Aynı dönem içinde kasabadaki diğer işyeri sayısındaki artışlara paralel olarak değirmen sayısının da artmış olması değirmene olan ihtiyaç ve talebin artmasından dolayısıyla tarımsal üretim artışlardan kaynaklandığı söyleyebiliriz.

Yine XX. yüzyılın başlarından itibaren şehirde mevcut han sayısındaki artış dikkat çekmektedir. Hanlar bir şehirde iktisadî ve ticari yaşamın canlılığının önemli bir göstergesi durumundadır. Han sayısındaki artış, bu dönem şehrin iktisadî ve ticari potansiyelinin arttığı göstermektedir.

Maraş'ta yaygın olarak gerçekleştirilen diğer bir ekonomik faaliyet de orman ürünlerinin işlenmesidir. Maraş ve çevresinde ormanlık alanların varlığı ormancılığın, marangozluğun ve mobilyacılığının gelişmesini sağlamıştır. H.1284(1867) tarihli salnamede tahtacılık olarak adlandırılan mobilyacılık önemli sanatlar arasında gösterilmektedir.²⁴ Ayrıca H.1300(1882) tarihli salnamede cevizden ve çınardan Avrupa taklidi yaylı iskemleler, masalar ve tavlaların

²¹1284, 1300 ve 1310 tarihli Halep Vilayet Salnameleri'nde Maraş'ta tekstil sektöründe üretilen ürünler için şu ifadeler kullanılmıştır: Alaca bez ve aba, ipten mensuc şalvar ve kuşak, penbe mensucatu, alaca Avrupa taklidi pantolonluk dokumalar, meşlah, bez, pamuktan sayfiye elbiselik dokuma, kıymettar Frenk ipinden mamul boz ve kırmızı abalar. Bkz. Öztürk, a.g.e., 1. ve 2. Ciltler.

²²Toroğlu, a.g.m., s.223

²³Doğan, a.g.e., s.299

²⁴Öztürk, a.g.e., 1. Cilt, s.76

üretildiği kaydedilmektedir.²⁵ Atalay, XX. yüzyılın başlarında Maraş'ta marangozluğunun önemli olduğunu belirtmektedir.²⁶ Maraş Mutasarrıfı olarak görev yapan Yahya Dede Paşa'nın II. Abdülhamit'e sunduğu hediyeler arasında Maraşlı marangozlarca hazırlanan el yapımı bir çift koltuk da bulunmaktaydı. Bu olay yörede geleneksel bir üretim tarzı haline gelen mobilyacılığın gelişmiş olduğunun bir göstergesi olarak görülebilir.²⁷

Yukarıdaki tabloya göre (H.1293 tarihli salnamede) 1876'da Maraş'ta 30 kadar deri işleme merkezinin bulunduğu kaydedilmiştir.²⁸ Cuinet'e göre 1891'de çok güzel saraç ürünleri, koşum takımları nakışlarla ve yün iplerle süslenmekteydi. Saraç ürünlerinin bir kısmı ipekle ve çeşitli süslemelerle de yapılmaktaydı. Maraş'ta ve Antep'te keçi derisi işlenmekteydi. Canlı renklerle işlenmiş ve boyanmış deriler şark usulü ayakkabı imalatında kullanılmaktaydı. Maraş kunduracıları Avrupalılara yönelik de ayakkabı üretimi gerçekleştirmişlerdir. Fransa'dan hammadde olarak ithal edilen deriler işlenmekte ve ihraç edilmekteydi.²⁹

Dericiliğin yaygın olduğu Maraş'ta deriden yapılan diğer bir mamul de saraciye ürünleridir. Bu ürünlerin yapılıp satıldığı iş yerlerine saraçhane denmiştir. Salnamelerde deriden yapılan saraciye ürünleri için, sırmadan mamul esb takımı, eğer takımı, palaska, palan, âla at takımı, sair sırmalı mamulât-ı saraciye ifadeleri kullanılmıştır. H.1310 tarihli salnamede deri mamullerinin Kozan, Adana, Cebel-i Bereket ve Malatya pazarlarına gönderildiği belirtilmiştir.³⁰ Bölge ormanlarında tilki, kurt, yaban kedisi vs. hayvanlar çokça bulunduğundan bunların derileri de ticarete konu olmaktadır.³¹

Şemseddin Sami, Maraş'ta mevcut sınaî ve ticari işletmelerle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Şehirde 1447 dükkân vardır. Çarşısı ve pazarı oldukça işlektir. 7 hanı ve 11 adet hamamı vardır. 281 adet alaca kumaş ve diğer dokumaların yapıldığı tezgâhlar bulunmaktadır. 2 adet sabunhane mevcuttur. Deri işleme için tabakhaneleri vardır. Yöreye uygun olarak âla at takımları ve saraciye mamulleri üretilir. Sancağın bütün dağları ormanlarla kaplı olup meşe, ceviz, kestane, kayın ağaçları çokça bulunmakta ve bu ormanlardan kilitli kereste ve yakacak odun elde edilmektedir. Orman ürünlerinden şehirde Avrupa tarzı sandalye, kanepe, koltuk gibi mobilyalar üretilir. Bu ürünler oldukça ucuza satılır. Sınaî üretim yalnızca şehir merkezinde yapılmaktadır.”³²

²⁵ Öztürk, a.g.e, 1. Cilt, s.443

²⁶ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339, s.162

²⁷ Doğan, a.g.e., s.299

²⁸ 1282 tarihli salnamede Maraş'ta üretilen deriden yapılmış ürünler için “meşin mamulatı” ifadesi kullanılmıştır. 1300 tarihli salnamede ise Maraş'ta “gayet temiz sahtiyan gavsele” üretildiği belirtilmektedir. Bkz. Öztürk, a.g.e., 1. Cilt, s.76 ve s.443

²⁹ Cuinet, a.g.e., s.233

³⁰ Öztürk, a.g.e., 1. Cilt, s.721

³¹ Cuinet, a.g.e., s.231

³² Şemseddin Sami, “Haleb”, *Kamusu'l-A'lam*, Cilt: 6, Mearif Nezareti Tarafından Tab' Edilmiştir, İstanbul 1316, ss.4263-4264; XIX. yüzyılın sonlarında Maraş Mutasarrıfı Yahya Dede Paşa, Sultan II.

Ali Cevad, Zeytun ve Elbistan Kazaları'nda "müteaddid meyah-ı madeniye menbaları bulunmaktadır"³³ demektedir. maden kaynaklarının zenginliğine işaret etmektedir. Cuinet de yüzyılın sonlarında Zeytun Kazası yakınlarında demir madeni olduğunu belirtmektedir.³⁴ Bu madenden çıkarılan demir ile yerli sınaî mamul üreticilerinin ihtiyaçları karşılanmıştır. Zeytun Kasabası'nda bulunan demir madeninden getirilen demirler şehirde işlenmekteydi.³⁵ Bu demirler at nalı ve diğer aletlerinin yapımında kullanılıyordu. Ayrıca yörede pembe ve siyah mermer kaynakları bulunmaktaydı.³⁶ 1870 yılında Maraş'a tabi Camustıl Nahiyesi'nin Orçan ve Dadağlı Köyleri ile Maraş'a tabi Yenice kale Nahiyesi'nin Uryanlı Köyü'nde birer gümüş madeni bulunmaktaydı. Yine aynı dönemde Bertiz Nahiyesi'nin Karamanlı Köyü'nde de bir demir madeni bulunmaktaydı.³⁷ XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Maraş ve Zeytun bölgelerindeki mevcut madenler faal durumdaydı. Yine Maraş, Elbistan ve Zeytun'da bulunan kaplıcalar da önemliydi.³⁸

III. 1863 İSTANBUL SERGİSİ VE MARAŞ

Osmanlı Devleti XIX. Yüzyılda bir dizi uluslararası sergiye iştirak etmiştir. 1851 Londra Sergisi, 1855 Paris Sergisi ve 1862 Londra Sergisi devletin iştirak ettiği önemli sergilerdir. Osmanlı Devleti'nin söz konusu sergilere katılmaktaki amacı, ülke topraklarının verimliliğini göstermek, Osmanlı tebaasının tarım, sanayi ve sanat alanlarındaki kabiliyetini ispatlamak, padişahın ülkenin gelişmesi yolunda sarf ettiği gayretleri ortaya koymaktı. Devletin sergiye katılma nedenlerinden biri de özellikle Tanzimat'tan sonra gelişen Osmanlı-İngiliz dostluğunu pekiştirmektir.³⁹

1863 İstanbul Sergisi'nin amacı ise daha öncekilerden farklı olarak Osmanlı ekonomisinin sorunlarını tespit ederek, çözüm aramak olmuştur. 1862 tarihli nizamname ile vilayet ve kazalara gönderilen bir genelgede serginin önemi anlatılarak, devlet memurlarının çiftçi, esnaf ve tüccarları sergiye katılmaya teşvik etmeleri ve sergiye katılanlara her türlü kolaylığı gösterilmesi istenmiştir. Gerek

Abdülhamit'e hediyeler takdim etmiştir. Bu hediyeler arasında Maraş dokuma ustalarının ürettiği seccade de bulunmaktaydı. Bkz. Doğan, a.g.e., s.296

³³ Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Kısmı Evvel: Lügat-ı Coğrafya, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1313, s.339

³⁴ Cuinet, a.g.e., s.230; Cuinet'e göre XIX. yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı Bütçesi içinde maden ve orman gelirleri toplamı 12 870 kuruş olarak belirtilmektedir. Buna göre maden üretiminin bölgede önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Cuinet, a.g.e., s.235

³⁵ Şemseddin Sami, "Haleb", a.g.e., Cilt:6, s.4263

³⁶ Cuinet, a.g.e., s.230; Tabakoğlu Osmanlı Devleti'ndeki başlıca maden ocaklarını sıralarken Maraş'ta Güherçile madeninin de işletilmekte olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu; *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul 1986, s.441

³⁷ "Kahramanmaraş Maddesi", *Yurt Ansiklopedisi*, C. VIII s.5665

³⁸ Kâmil Bâlî El-Halebî Eşşehir-u Bilğazzi, *Nehrü'z-Zeheb Fi Tarih-i Haleb*, El-cüz'ül-evvel, Menşurat-u Darü'l-kalemi'l-Arabiyyi bi Haleb 1993, s.50

³⁹ Rıfat Önsoy, Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi), *Bellekten*, TTK Basımevi, Cilt XVIII, Sayı: 85, Ankara 1984, s.195

İstanbul'da gerekse Anadolu'da sergiye gönderilecek malları tespit amacıyla mülki amirlerin başkanlığında çeşitli mesleklere mensup kimselerden teşekkül eden alt komiteler kurulmuştur. Bu komiteler tarafından seçilen eşyalar sergilenmek üzere emin veya işgüzarlar vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Sergide 10 bin kalemin üzerinde eşya sergilenmiştir. Sergide en geniş yeri İmparatorluğun hemen hemen her tarafından gönderilmiş olan tarım ürünleri almıştır.⁴⁰

Osmanlı toprakları pirinç tarımına elverişli olmasına rağmen, pirinç tarlalarının çeşitli hastalıklara sebep olması nedeniyle çeltik ekimi pek gelişmemiştir. Bu bakımdan sergiye az sayıda (42 numune) gönderilebilmiştir. Tarım ürünleri arasında tütüne fazla önem verilmiştir. Başta Halep Eyaleti olmak üzere sekiz eyaletten tütün numunesi sergilenmek üzere gönderilmiştir. Tütün Halep Eyaleti'nde az miktarda yetiştirilebiliyordu. Tütün ancak bölgenin ihtiyacını karşılayabiliyordu. Kalitesi yüksek tütünler 25 kuruşa kadar satılabiliyordu.⁴¹

Osmanlı dış ticaretinde önemli yeri olan diğer bir ürün pamuktur. 1860'ların başından itibaren, Avrupa piyasalarında Osmanlı pamuklarına talep büyük ölçüde artmıştır. Osmanlı hükümeti bu ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla pamuk üretimini teşvik etmiş, pamuk türünü ıslah için Mısır ve Amerika'dan iyi cins pamuk tohumları getirtmiş ve bu alanda makineleşmeyi desteklemiştir. Bu çabaların sonucunda pamuk üretiminde önemli artışlar sağlanmıştır. Sergiye bir numune de Maraş'tan da olmak üzere İmparatorluğun her tarafından 92 numune pamuk getirtilmiştir.⁴² Diğer numuneler İzmir, Serez, Balıkhisar, İçel, Trablusşam, Lazkiye, Şam, Halep, Musul, Adana, Akka, Diyarbakır, Rodos, Çanakkale, İzmit, Amasya, Kudüs, Konya, Selanik, Filipe, Edirne, Drama, Tekirdağ, Mısır ve Beyrut'tan gönderilmiştir.⁴³

Osmanlı öncesinde Anadolu'da dokumacılık Türkler tarafından evlerde icra edilmekteydi. Osmanlılar zamanında daha da geliştirilen bu faaliyetler dokumacılığı önemli bir sanayi kolu haline getirmiştir. Dokumacılığın ham maddesi olan yün, Anadolu'da yaygın olan hayvancılığa paralel olarak bol miktarda üretilebiliyordu. Önceleri sadece iç pazar ihtiyacını karşılarken zamanla önemli bir ihraç ürünü olmuştur. Ülkenin çeşitli bölgelerinden 120 adet yün numunesi gönderilmiştir. Bu öneminden dolayı yün numuneleri sergide büyük pavyonlardan birini oluşturmuştur.⁴⁴

Sergiye çok çeşitli deri ürünleri gönderilmiştir. Çeşitli bölgelerden eyer, at koşumları, bel kemerleri, palaskalar, büyük bir bölümü İstanbul esnafınca teşhir edilen terlikler, bavul, para cüzdanları ve deri elbiseler dikkat çeken deri

⁴⁰ Önsoy, a.g.m., s.210

⁴¹ Önsoy, a.g.m., ss.211–212; XX. yüzyılın başlarında Maraş'ta tütün fabrikasının tesis edilmesinin talep edilmiş olması yörede iyi kalitede tütün üretiminin yaygın olarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Bkz. BOA, DH. MKT, Dosya no:2825, Gömlek no:19, Belge No:3

⁴² Önsoy, a.g.m., ss.212–213

⁴³ Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s.76

⁴⁴ Önsoy, a.g.m., s.214

mamullerdi. Bu ürünler arasında Vidin, Edirne, Maraş ve İzmir'den silahlıklar gönderilmiştir.⁴⁵

Sergiye gönderilen ağaç ürünlerinden oluşan pavyon fazlaca dikkat çekmemiştir. Önemli orman numuneleri Karadeniz bölgesinden gönderilmişti. Sergiye Anadolu'nun pek çok yerinden gönderilen kesilmiş ağaç tomrukları gönderilirken Maraş Sancağı'ndan da ceviz ağacı tomruğu gönderildiği ifade edilmektedir.⁴⁶

Dokumacılığın önemli bir kolu olan halıcılık da geleneksel ev sanayi şeklinde icra edilmekteydi. Halıcılık eskiden beri Türklerin ekonomik yaşamında yeri olan önemli bir iktisadî faaliyet türüydü. Halı ticareti 19. yüzyılın ortasında itibaren gittikçe daha da önem kazanmaya başlamıştır Halılar İngiltere, Amerika ve Fransa'ya ihraç ediliyordu. Ülkede birçok yerde halı dokunmakla birlikte daha kaliteli halılar Maraş'la birlikte Kandıye, Selanik, Niş, Sivas, Niğde, Konya, Uşak, İzmir ve Halep'de imal ediliyordu.⁴⁷

Sergi yaklaşık 5 ay açık kalmış ve 150 000 kişi tarafından ziyaret edildiği tahmin edilmektedir. Hâsılat da 450 000 kuruş civarında olmuştur ki bu meblağ bütün masrafların ancak 1/5'ini karşılayabilmiştir. Teşhir edilen eşyanın büyük bir kısmı satılmış, kalanlar ise belirlenen fiyata devlet tarafından satın alınarak bedelleri kendilerine gönderilmiştir.⁴⁸

IV. XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA İKTİSADÎ FAALİYETLER

H.1326 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde XX. yüzyılın başında sınaî üretim şu cümlelerle özetlenmektedir: “Maraş'ta âla at takımı ve mümtaz sırmalı mamulât-ı saraciye ve kıymettar âla sırmalı Frenk ipinden mahmul boz ve kırmızı abalar ve meşhur alaca pamuktan sayfiye elbiselikler ve gayet âla sahtiyan ve kösele, ceviz ve çınardan Avrupakari âla meşhur ve mütenevvi masa ve kanepeler ve iskemleler yapılır. Ve bununla beraber Acem şalı taklidi güzel şallar ve mütenevvi'ül-elvan güzel çarşafklar ve hamam takımı havlular ve pencere ve yatak ve yastık yüzü ve perdeler nesc ve imal olunur” denmektedir.⁴⁹

Besim Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası isimli eserinde sanayi başlığı altında Maraş'ta yapılan sınaî üretimi ise şu bilgilerle özetlemektedir: “Maraş şehir merkezinde İzmir Şark Halı Kumpanyası'nın (Oriental Carpet Ltd.) bir şubesi bulunmaktadır. Bu fabrikada 100 dolayında halı tezgâhı ile halı üretimi

⁴⁵ Önsoy, a.g.e., s.88

⁴⁶ Önsoy, a.g.e., s.79

⁴⁷ Önsoy, a.g.e., s.87

⁴⁸ Önsoy, a.g.m., ss.234–235

⁴⁹ Öztürk, a.g.e., 2. Cilt, s.791

yapılmaktadır.⁵⁰ Halı fabrikasında halılar çocuk yaştaki işçilerce dokunmaktadır. Fabrikada çalışan işçiler, Hıristiyan kız çocuklarıydı. Üretimi yapılan halıların ipleri İzmir'den boyanmış olarak ithal edilmekteydi. Maraş'ta üretilen halılar tekrar İzmir'e gönderildikten sonra, İzmir'den Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilmiştir. Fabrikada çalışan işçilere ücret olarak 2 kuruş 60 para gündelik ödenirdi. İşçilerin fabrikada asgari 8 saat çalışma zorunluluğu vardı. Dokumacılığın yanı sıra el sanatı olarak kadınlarca dokunan mendiller ve işlemeler Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilen diğer ürünler arasındadır.⁵¹

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde parça başına iş gördürme sistemin yaygınlık kazandığı bir dönem olmuştur. Özellikle büyük şehirlerde halıcılık, kunduracılık, elbise, kravat, gömlek, şapka ve şemsiye imalatı gibi alanlarda bu sistem oldukça yaygınlaşmıştır. Ticaret sermayesinin üretime hâkim olması şeklinde ortaya çıkan bu sistem bu dönem Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştır. Örneğin yukarıda Atalay'ın ismini belirttiği yabancı bir şirket olan Şark Halı Kumpanyası (Oriental Carpet Ltd.) Demirci, Akhisar, Sivrihisar, Niğde, Kula, Kütahya, Simav, Manisa, Gördes, Uşak, Denizli, Milas, Akşehir, Şile ve Isparta şehir ve kasabalarında bulundurduğu acenteler aracılığıyla mahalli halı üreticilerine halı imal ettirmekteydi. Şark Halı Kumpanyası İzmir, Sivas, Burdur, Isparta, Haçin, Urla, Maraş, Kırkağaç şehir ve kasabalarda halı imalathaneleri kurmuştur. Bu dönem Maraş'ta da sınaî üretim artık geleneksel yöntemlerden sıyrılarak manifaktür şeklindeki üretim sistemine dönüşmeye başlamıştır.⁵²

Atalay'a göre bu dönemde Maraş'ta diğer önemli bir üretim çeşidi de deri üretimidir. Dericilik faaliyetleri genellikle Müslüman esnaflarca yapılırdı. Maraşlı Müslüman debbağlar deri üretiminden büyük kazançlar elde ederdi. Ancak debbağlar kösele ve parlak yapma tekniklerini iyi bilmiyorlardı. Bu dönem Maraş'ta 170 tane debbağ dükkânı faaliyettedir. Önceki dönemlerde şehirde saraççılık oldukça gelişmişti. Ancak XX. yüzyılın başlarına geldiğinde bu meslek cazibesini kaybetmiştir. Atalay'a göre Maraş'ta dericiliğin yanı sıra marangozluk, pabuçculuk, çulhacılık faaliyetleri önemlidir. Meslekler içinde marangozluk diğerlerine oranla daha yaygın ve gelişmiştir. Marangozluk büyük ölçüde Hıristiyan esnaflarca yapılırdı. Hıristiyan marangoz esnafın ürettiği mallar sanat itibarıyla daha değerliydi. Bu üretim dallarında yapılan üretim tamamen geleneksel yöntemlerle yapılmaktaydı. Şehirde sınaî faaliyetlerin istenen düzeyde olmamasının en önemli nedeni ulaşım imkânlarının yetersiz olmasıdır.⁵³

Çok eski dönemlerden beri Maraş'ta marangozculuk, oymacılık gibi hammadde olarak orman ürünlerinin kullanıldığı meslekler veya üretim dalları da

⁵⁰ Yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nın en önde gelen sınaî mamulleri sahtiyan, yün, pamuk ve keçi kılından üretilen mensucattır. Bkz. İbn-i Nüzhet Cevad, *Musavver Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, İkinci Sene, Tab' ve Naşiri: Tefid Kütüphanesi, İstanbul, 1328, s.149

⁵¹ Atalay, a.g.e., s.161

⁵² Ökçün, a.g.e., s.XXI

⁵³ Ökçün, a.g.e., s.162

gelişmiştir.⁵⁴ Maraş ve çevresinde ormanlık sahaların büyük yer kaplaması, dolayısıyla orman ürünlerine dayalı üretim faaliyetlerinin de gelişmesini sağlamıştır. XVI. Yüzyıldan itibaren Maraş'tan Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya ve Mısır'a kereste ihracatının yapıldığı görülmektedir. Fırat Nehri üzerinde bir nehir filosu oluşturmak amacıyla Maraş'ta büyük ölçekte kereste üretimi gerçekleştirildiği kaydedilmektedir.⁵⁵ Arşiv kayıtlarında da görüldüğü gibi XX. yüzyılın başlarında bölgedeki orman ürünlerinden sınaî üretimde ve yakacak olarak kullanılmak üzere kereste üretimi gerçekleştirilmektedir.⁵⁶

1926 ve 1927 tarihli Devlet Salnamesi verilerine göre bu dönemde Maraş'ta 1 adet çeltik fabrikası, 21 adet un değirmeni, 50 adet alaca kumaş dokuma tezgâhı bulunmaktaydı.⁵⁷ Bu dönem Maraş'ın en önemli sanayi kuruluşu çeltik fabrikasıydı.⁵⁸ Fabrika, Maraş ve çevresinde yaygın olarak üretilen çeltiği işleyerek kabuğundan ayırırken aynı zamanda fabrikada hububat ve kırmızıbiber de işlenmekteydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehirde diğer önemli sınaî üretim de dokumacılıktı. Şehirde 100 adet dokuma tezgâhı olduğu belirtilmektedir. Kumaş dokumacılığı atölyelerde ve evlerde yapılmaktaydı. Şehirdeki çarşılar ve bedestenlerde bakırcılık, kuyumculuk, dericilik, saraçlık, demircilik önemli sanat dallarıydı. Tarımda makineleşmenin yaygın olmadığı dönemlerde demircilik önemini korumuştur.⁵⁹

⁵⁴ Besim Darkot, bu dönemle ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Evvelce Maraş'ta çok makbul at takımları, sahtiyan, kösele imal edilir, sırma işlenmiş ama yapılır, alaca bez dokunurdu. Bu sanatların büyük kısmı ortadan kalkmış olmakla beraber, tezgâhlarda yine çeşitli dokumalar yapılmakta, mobilya imal edilmekte, şarapçılığa ehemmiyet verilmektedir; şehirde çeltik (pirinç) ve un fabrikaları da vardır." Bkz. Besim Darkot, "Maraş", *İslam Ansiklopedisi*, Mearif Vekaleti Yayını, 69. Cüz, Maarit Matbaası, İstanbul 1955, s.312

⁵⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Doğu-Batı Yayınları, 2006, s.80

⁵⁶ 1333 malî sene bütçeleri Maraş Sancağı mutasarrıflığınca kanunlara uygun olarak uygulandıktan sonra, yapılan çalışmalar üçer aylık icraat raporları düzenlenerek Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuştur. "Söz konusu rapora göre bölgede sınaî ormanlar olmadığı gibi idare-i hususiye namına yeni ormanlar yetiştirilememiştir. Yalnız mevcut ormanlardan yapılan kesimlerden sınaî üretimde kullanılmak üzere 590 metrelik kereste, 9 424 kantarlık yakacak temin edildiği belirtilmektedir." Bkz. BOA, DH UMVM, Dosya no:151, Gömlek no:3, Belge no:3; "R. 1333'te yeni ormanlar yetiştirilememiş, ancak devlete ait orman alanlarından sınaî üretim kullanılmak üzere 333 metre kereste elde edilmiştir. 150 kantarı kömür olmak üzere 500 kantarlık yakacak üretilmiştir." Bkz. BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:10, Belge no:4; "R. 1333 yılı içinde devlete ait ormanlardan imalat ve sanayide kullanılmak üzere 370 metrelik kereste elde edilmiştir. Ayrıca 150 kantarlık kısmı kömür olmak üzere toplam 550 kantar yakacak sağlanmıştı." Bkz. BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:70, Belge no:1; "Bu aylarda (R. 1332) mevcut ormanlardan sınaî üretimde kullanılmak için 193 m kereste, ayrıca 425 kantar yakacak sağlanmıştı." Bkz. BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:7; Bkz. El-Halebî, a.g.e., Elcüz'ül Evvel, s.445

⁵⁷ Gürbüz, a.g.e., s.194

⁵⁸ 1924 tarihli belgeye göre Ticaret Vekâleti'nce Tosya, Bursa ve Maraş'ta toplam 10 adet çeltik fabrikasının tesisine karar verilmiştir. Bkz. BOA, HR. İM.. Dosya no:104, Gömlek no:84

⁵⁹ Metin Tuncel, "Kahramanmaraş", [Cumhuriyet Dönemi] *DİA*, C. XXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 196

1907 yılında Maliye Nezareti'nce Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Maraş'ta tesisi düşünülen tütün fabrikasıyla ilgili şu açıklamalar yapılmaktadır: Halep vilayetince nezarete daha önce bir tahrirat gönderilmiştir. Bu tahrirata göre Maraş'ta bir tütün fabrikasının tesis edilmesinin yararlı olacağı belirtilmiştir. Ancak nezaretçe tütün rejisi vekâletinden bu konuda alınan tezkireye göre, daha önce mahzurları görülen böyle bir teşebbüste (tütün fabrikası kurulması) bulunmak için şu anda herhangi bir neden bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu yıllarda tütün satışlarında genelde bir azalma olmuştur. Bu durum tütün imalatını düşürmüştür. Bu nedenle yetkililerce şu anda Maraş'ta bir fabrikanın kurulması uygun görülmemektedir.⁶⁰

I. Dünya Savaşı yıllarında ilgili nezaretçe vilayet ve sancaklardaki fabrika ve sınaî tesisler hakkında bilgi istenmiştir. Aynı şekilde Maraş Mutasarrıflığı'na da bu konuda bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Maraş'ta fabrika veya sınaî tesislerin bulunup bulunmadığı, varsa bu tesislerin sayısı, mevcut fabrikaların yıllık üretim miktarları, bu fabrikalarda çalışan müstahdem, ustabaşı ve amele sayısı ile hangi milletten oldukları, çalışanların aldıkları ücret miktarı, yörede açılacak sınaî tesislerin neler olabileceği sorulmaktadır. Maraş Mutasarrıflığı'nca H. 1333 (1915) yılında gönderilen yazıda Maraş'ta bulunan fabrika ve sınaî tesisler hakkında şu bilgiler verilmektedir: Bu yıllarda "Maraş'ta devlete ait hiçbir fabrika bulunmamaktadır. Maraş'ta dokumacılıkta kullanılan pamuk, yün ve yapağı hammaddeleri bulunmaktadır. Eğer hammaddeyi işleyebilecek makineler getirilebilirse pamuk ve yünden iplik, kumaş, bez, astar vb. dokuma türleri üretilebilecektir. Bu ürünleri üretebilecek iplik ve mensucat fabrikalarının Maraş'ta tesis edilmesi mümkündür. Ancak bu konuda şimdiye kadar herhangi bir teşebbüste bulunulmamıştır. Maraş'ta tekstil fabrikalarının tesisi için bütün şartlar yeterlidir."⁶¹

V. SONUÇ

XIX. yüzyılda Maraş'ta yapılan sınaî faaliyetler tamamen zanaatkârlık biçiminde gerçekleştirilmekteydi. Şehirde üreticiler çeşitli geleneksel aletler ve destgahlar kullanmak suretiyle evlerde ve iş yerlerinde bizzat kendileri çalışarak yurt içi ve yurtdışı pazarlar için üretim yapılmaktaydı. Yüzyılın sonlarında Osmanlı üreticilerinin Avrupa menşeli mallarının ezici rekabetiyle karşı karşıya kaldıklarını görüyoruz. Bu dönem Osmanlı sınaî malları genellikle yakın pazarlara ihraç edilebilmişken, aynı dönem Maraş'ta geleneksel yöntemlerle elde edilen malların önemli ölçüde uzak pazarlara ihraç edilmiş olması oldukça önemlidir. Bu dönem Maraş gibi Anadolu'da önemli ticari merkezlerin hâlâ canlı olmasının nedeni olarak Avrupa mallarının karşı karşıya kaldığı ulaşım masrafları, vergiler vb. nedenleri sayabiliriz.

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başları itibariyle Maraş'ta ortaya çıkan nüfus artışlarını Halep Vilayet Salnameleri'nden izleyebiliriz. Söz konusu nüfus

⁶⁰ BOA, DH. MKT, Dosya no:2825, Gömlek no:19, Belge No:3

⁶¹ BOA, DH. UMVM, Dosya no:78, Gömlek no:4

artışına paralel olarak şehirde aktif sınaî ve ticari işletme sayısı da artış göstermiştir. Kentte 1876–1908 yılları arasında iş yeri sayısının artan bir eğilim izlemesinin en önemli nedeni nüfus artışından kaynaklı talep artışının neden olduğunu söyleyebiliriz. Maraş'ta tarıma dayalı sınaî faaliyetler oldukça önemliydi. Dericilik ve dokumacılık en yaygın üretim faaliyetleri durumundaydı. Maraş'ta yapılan üretim faaliyetleri ile önemli miktarda üretilen ziraî ve hayvansal ürünler değerlendirilmekte, madenlerin işlenmesi sağlanmakta ve ticari faaliyetler de desteklenmekteydi.

XX. yüzyılın başlarında ülkede parça başına iş gördürme sistemi kullanılarak sınaî üretimi arttırma çabaları yaygınlık kazanmıştır. Nüfus yoğunluğu fazla olan kentlerde halıcılık, kunduracılık, elbise, kravat, gömlek, şapka ve şemsiye üretiminde bu sistem yaygın olarak kullanılmıştır. Söz konusu üretim sistemi sermayesinin üretime hâkim olması anlamına gelmekteydi. Yüzyılın başında Maraş'ta bir şubesi bulunan Şark Halı Kumpanyası (Oriental Carpet Ltd.) şehir ve kasabalarındaki şubeleri aracılığıyla mahalli halı üreticilerine halı imal ettirmekteydi. Yüzyılın başlarından itibaren Maraş'ta sınaî üretim geleneksel yöntemlerden gittikçe farklılaşarak zanaatkârlıktan sanayileşmeye geçişin bir aşaması olan manifaktür şeklindeki üretime dönüşmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Maraş ve çevresinde yaşanan ve iktisadi faaliyetleri önemli ölçüde etkileyen olumsuz gelişmelere rağmen, Osmanlı arşiv belgelerinde Maraş'ta özellikle tarımsal üretimde artışların gerçekleştiği, üretim artışıyla birlikte ihracatta artışların olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kentte iktisadî canlanmaya paralel olarak nakit ihtiyacı da artmıştır. Üreticilerin nakit taleplerinin karşılanması için yetkililerce Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin Maraş'ta açılması talep edilmiştir.

KAYNAKÇA

I. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

HR. İM, Dosya no:104, Gömlek no:84

DH. UMVM, Dosya no:78, Gömlek no:4

DH UMVM, Dosya No:144, Gömlek No:57, Belge No:7

DH UMVM, Dosya No:151, Gömlek No:3, Belge No:3

DH UMVM, Dosya No:153, Gömlek No:70, Belge No:1

DH UMVM, Dosya No:153, Gömlek No:10, Belge No:4

DH.MKT, Dosya No:2825, Gömlek No:19, Belge No:3

II. KAYNAK KİTAPLAR

- ALİ CEVAD, *Memalik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lüğati*, Kısım-ı Evvel: Lüğat-ı Coğrafya, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1313
- BESİM ATALAY; *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339
- CUINET, Vital ; *La Turquie D'asie*, Tome Deuxieme, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891
- EVLİYA ÇELEBİ; *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt:9, Mf. V. Devlet Matbaası, İstanbul 1935
- İBN-İ NÜZHET CEVAD; *Musavver Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, İkinci Sene, Tab' Ve Naşiri: Tefid Kütüphanesi, İstanbul, 1328
- KAMİL BÂLÎ EL-HALEBÎ EŞŞEHİR-U BİLĞAZZİ; *Nehrü'z-Zeheb Fî Tarih-İ Haleb*, El-Cüz'ül-Evvel, Menşürat-u Darü'l-kalemi'l-Arabiyyi bi Haleb 1993
- ŞEMSEDDİN SAMİ, “Haleb”, *Kamusu'l-A'lam*, Cilt: 6, Mearif Nezareti Tarafından Tab' Edilmiştir, İstanbul 1316
- TEXIER, Charles, *Küçük Asya, Coğrafyası Tarihi Ve Atlası*, Çev.: Ali Suat, Üçüncü Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002

III. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

- BAŞ, Yaşar-TEKİN, Rahmi, *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*, Konya Ereğli Oğuz Dulkadıroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği Kültür Hizmeti No:1, Konya-Ereğli 2007
- DARKOT, Besim; “Maraş”, *İslam Ansiklopedisi*, Mearif Vekâleti Yayını, 69. Cüz, Maarif Matbaası, İstanbul 1955
- DOĞAN, Ayhan; *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1999
- FAROQHI, Suraiya; *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Doğu-Batı Yayınları, 2006
- FAROQHI, Suraiya; *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları 3, İstanbul 1993
- GÜNDÜZ, Tufan; “Kahramanmaraş”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İsam Yayını, Cilt:24, İstanbul 2001
- GÜRBÜZ, Mehmet; *Kahramanmaraş Merkez İlçenin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2, K. Maraş 2001
- İNALCIK, Halil-QUATAERT, Donald, *An Economic and Social History of The Otoman Empire, 1300–1914*, Cambridge University Press, 1994
- “Kahramanmaraş Maddesi”, *Yurt Ansiklopedisi*, 1982-1983. C. VIII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul. ss. 5643-5745

- ÖKÇÜN, A. Gündüz; *Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistikleri, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:4, Ankara 1997*
- ÖNSOY, Rıfat; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi Ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988*
- ÖZTÜRK Said; *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908, Cilt 1 ve 2, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul 2006*
- SARC, Ömer Celal; *Tanzimat ve Sanayimiz, Tanzimat I, İstanbul 1940*
- TABAKOĞLU, Ahmet; *Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul 1986*
- TOROĞLU, Emin; “Salnamelere Göre (1869-1908) Maraş Kazası’nda Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine, Haz.: Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan ve Selim Kaya, KSÜ Kahramanmaraş Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi, K. Maraş 2008*
- TUNCEL, Metin; “Kahramanmaraş”, *DİA, C. XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001*
- YİNANÇ, Refet- ELİBÜYÜK, Mesut; *Maraş Tahrir Defteri (1563), Cild:I, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No:1, Ankara 1988*

Economic Activities in Marash during the Ottoman Period: At the End of 19th Century and at the Beginning of 20th Century

Researchs on Ottoman Empire and its sanjaks in terms of economic history are very important. Recently, scientific studies about Ottoman cities have increased. Nevertheless, further studies in this area will fill a big gap. This study will contribute to scientific studies in this field.

Ottoman archive documents and the yearbooks contains important information about the social and economic aspects of Marash. Ottoman archive documents is very important in this regard. Name of the study has been determined: "Economic Activities of Marash during the Ottoman Period: At the End of 19th Century and at the Beginning of 20th Century".

We started by scanning the main sources of study relevant to the subject. Scientific studies were reviewed and analyzed. Doctoral and master's theses were examined carefully. This study includes nineteenth and twentieth century. Our study is the following divisions: The Economic Activities of Marash City in sixteenth century, The Economic Activities of Marash City in Nineteenth Century, 1863 The Exhibition of İstanbul and Marash, The Economic Activities of Marash City At The Beginning of The Twentieth Century.

Marash, geographical location and because of arable land throughout history has been home to many civilizations. In the city has been significant economic advances during Dulkadir Administration. The city's economic importance has decreased in part of the Ottoman Empire period. However, in recent times of economic vitality in the city increased. The industrial production (manufacture) has been very important economic activity in the city. Textile and leather production was important in Marash. Marash industry is very important economic activity. Workings in the city are mostly family-type ones. Among these industrial sectors, weaving is the most important one. Agriculture and animal husbandry in the region advanced. Accordingly, the agro-based industries have developed.

At the end of nineteenth century and at the beginning of twentieth century, Marash's active commercial and industrial business types are: Paint shops, cotton fabric manufacturers, tanneries, restaurants, hotels, inns, molasses producers, cotton factory, aba and meşlah benches, fabric benches, mill, soap factory, baths, bakery, shops and shops, carpet factory, saddlery manufacturers, carpenters, shoemakers , carvers, blacksmiths, coppersmiths, coffeehouses, woolen cloth weavers, yarn manufacturers, felt makers, those who take cotton and wool, olive oil producers, bagel manufacturers, furniture, sinker (seal boilers), shoe repairers, koshy, plow manufacturers , tinsplate manufacturers, jewelers and other businesses.

The aim of the Istanbul Exhibition in 1863, unlike previous exhibitions, has been to find solutions to the problems of the Ottoman economy. More than 10 thousand kinds of products exhibited at the exhibition. Agricultural products were

sent for The İstanbul Exhibition from all over the Empire. cotton, leather gun cases, walnut billets and quality carpets were sent for the exhibition. This exhibition shows that textile and leather sector's importance in Marash.

In nineteenth century, industrial activities are carried out in the form of tradesman in Marash. Marash producers have exported the goods they produce their own hands for near and far market. Especially XIX. at the end of the century, the Ottoman state was faced with competition of European goods. Despite the negativity in the region, agricultural production increased in the last period of the Ottoman Empire. In parallel to increases in agricultural production, imports and exports also increased in Marash. Parallel to the economic revival in the markets has emerged the need for cash. Ottoman archival documents, to meet cash needs of producers, says the necessity of the establishment of a bank.

Towards the end of the nineteenth century, other Ottoman artisans began producing and exporting "Irish" lace, as well as embroideries and other textiles. At 1890s , a lot of foreing Christian missionaries in several Anatolian and Arab provinces established textile centers based on cheap labor, usually oriented towards the international market. At Urfa, Aintab and Marash, Armenian women and children worked under the direction of the American mission, embroidering for English and American buyers and markets. By 1910, women using cambric, silk and high-grade linen from Belfast were exporting "ladies handkerchiefs, doyleys, table centres, collars and scarves," as well as men's silk girdles, to the United States and Egypt. At Aintab, the agent of an Irish firm in 1911 employed and lacework and soon were competing with small "native" firms that exported directly to the United States. On the eve of the war, the Syrian region "was rapidly taking the first place in the production of Irish lace."

At the begining of twentieth century, Oriental Carpet Ltd has a branch in Marash. The factory has produced carpets that high quality. Carpet factory workers were the Christian girls. Yarns used in carpet production, brought from Smyrna. Carpets produced were sent back to Smyrna. Marash carpets have been exported to Europe and America from Smyrna. Carpets, as well as a lot of hand-woven products have been exported to Europe and America.

At the end of nineteenth century and at the begining of twentieth century, Marash's products had been exported to Europe and other far markets. This situation is striking. Marash producers have shown resistance to European goods. In this period, the city of Marash have alive economy. European goods been faced with taxes, transportation costs and so on. At the beginning of the twentieth century, import and export has increased in Marash city. At the end of nineteenth century has increased the population of the city of Marash. During the period of 32 years, with population growth in Marash, has increased the number o shops and stores.